

ÉLETTÖRTÉNETEKET HASZNÁLÓ TÁRSADALOMKUTATÓK

■ A 20. század egymást követő traumatikus történelmi eseményei az emlékezés parancsát hagyták a túlélőkre. Az emlékezési láz tünetei a legkülönbözőbb társadalmi csoportokban, a legapróbb településeken is diagnosztizálhatók. A szóban és írásban egyaránt áradó élettörténetek sorozata a *biografikus* és az *autobiografikus beszédmód* eluralkodását jelzi.¹ A történetmondás gyakorlatában bekövetkezett változás a társadalom- és kultúrakutatás hivatásos képviselői számára új kihívásokat, kutatási lehetőségeket eredményezett. A *Forrás* július–augusztusi tematikus száma az emlékezési lázra mint narratív tevékenységre reflektáló tudományos narratíva is felfogható. A zömében történetészekből álló szerzői közösségek eltérő nézőpontokból, eltérő kutatói szándékkal és kutatási témával, lényegében ugyanarra a jelenségre összpontosít: az emlékező, (élet)történeteket használó emberre.

A tematikus számot Kovács Éva és Horváth Sándor elméleti írásai nyitják meg. Mindkét tanulmány az *oral history* és az *élettörténeti módszer* tudománytörténeti hátterét, valamint a módszerek alkalmazásának problematikus kérdéseit látta, eltérő s így, az olvasó értelmezésében, egymást kiegészítő szövegeként működnek. Kovács Éva tanulmányában (*A narratív módszertanok politikája*) a társadalomtörténetből kifejlődött *oral history* – amely történeti forrásként tételeződik – és az *élettörténet-kutatás* mint kvalitatív szociológiai módszer kerül összevetésre. Az 1920-as évekig visszavezethető *oral history* módszer lérhódítására a hatvanas évek második felében került sor, akkor, amikor nemzetközi viszonylatban megnőtt a társadalomtudományok érdeklődése a mindennapok emberének történelme iránt. A kezdetben intuitív módon alkalmazott módszert ért kemény kritikákra az 1970-es évektől megerősödő *élettörténet-kutatás* jelentette a választ. A szerző a módszer elsősorban nyugat-európai népszerűségét és gyökereit azonosítja be, de kelet-európai recepciójára és viszonylag gyors elterjedésére is kitér. Az *oral history* és az *élettörténeti módszer* jelentős pozícióra tett szert a társadalomkutatásokban, helyet talált az oktatásban, alkalmazzák terápiás céllal, s a tömegmédiá is előszeretettel használja. Minden-

nek hátterében a társadalmi méreteket öltött emlékezési kényszer ismerhető fel. Nem véletlen ennek ismeretében, hogy az élettörténetek gyűjtésének és archiválásának gyakorlata háttérbe szorítja az elemzést, feldolgozást. A kulturális örökségként deklarált személyes tanúságtétel hulláma háttérbe szorította a tudományos, elmélyült, a történeteket történelmi és társadalmi tényként kezelő értelmezéseket. „A szemtanúság, ha időre-óra is – hisz ennek a biológia fájdalmas korszakhatárokat szab –, de felülkerekedett a tudományos absztrakción: az interjú ma önmagában, minden elemzés nélkül történelmi tény, e történelmi tények *termelése* pedig nagyüzemben zajlik, s az internetnek hála, lassan mindenki számára elérhetővé válik. Hogy milyen történelemkép rajzolódik ki majd ezáltal a mai fiatal nemzedékben, az persze a jövő zenéje...” (14.) Végezetül a tanulmány az interjúk közlésének, szerkesztésének problémájára tér ki, hangsúlyozva, hogy „az elemző számára a szerkesztés az élettörténeti interjú halála”. (15.) Mintaként 2004-ben egy hajléktalan roma férfival készített interjúból közöl hosszabb részletet.

Horváth Sándor tanulmánya (*Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem*) kifejezetten az *oral history* módszer tudománytörténetét s a kialakulása hátterében azonosítható társadalmi átalakulásokat látta. A módszer kialakulását a szakszerű és a nyilvános történelem közötti konfliktussal hozza összefüggésbe, s annak mozgalmi jellege mellett hoz fel meggyőző érveket. A hatvanas évek baloldali mozgalmi, a tömegmédiá igényei, a lokális sajtó és média megjelenése, a magno elterjedése egyaránt olyan tényezőkként kerülnek bemutatásra, amelyek meghatározták az interjúzás társadalmi gyakorlatát. A szerző a *Kikkel interjúznak?*, *Miről interjúznak?* és a *Kik interjúznak?* *Hogyan interjúznak?* kérdések köré szervezi bemutatását. Az *oral history* mozgalomként történő megközelítésével összhangban az interjú készítőik figyelme a kisemberekre, a hétköznapok emberére irányult, s e folyamatnak a tömegmédiá kiépülése jelentette meghatározó hátterét. Ebben a vonatkozásban kerül párhuzamba a munkanélküliekkel interjúzó

amerikai újságíró, a háború előtti népi írók mozgalma Magyarországon és Sára Sándor dokumentumfilmes tevékenysége. Bár a tematikus szám mindkét elméleti írója kitér arra, hogy az *oral history* elterjedésében meghatározó tényezőt jelentett az adott ország néprajzi (például Magyarország, skandináv országok), helytörténeti (például Anglia) kutatási hagyománya, a tanulmánygyűjteményben a néprajztudomány nincs jelen. Az *oral history* módszerrel kutatott témák közül a holokauszt története az egyik legmeghatározóbb, de a 20. század többi traumatikus eseményeire is kitérített figyelem irányul. Találóan érzékelteti a szerző a meghatározó társadalmi tünethétként jelentkező emlékezési kényszert. „A traumák kutatására és reprezentációjára alapított emlékezeti helyek így válnak Freud díványának monumentális, posztmodern metaforáivá. [...] Úgy tűnik, a dívány mérete egyre nő, és lassacskán egyre több társadalmi csoport szívárog be a kollektív emlékezés laboratóriumaiba.” (31.) A módszert alkalmazó személyekre figyelve Horváth Sándor kitér arra, hogy kezdetben a legkülönfélébb végzettségűek váltak oral historistává (például a módszer meghatározó képviselői közül Paul Thompson építészmérnökként szerzett diplomát). Az újságírók, a néprajz és antropológia művelői a kezdetektől legfontosabb forrásként kezelték az interjúkat, s az ezeken a területeken szerzett tapasztalatok az *oral history* gyakorlatába is beépültek. A tanulmány szerzője láttatja azt a folyamatot, ahogy a kezdetben intuitív módon művelt módszer intézményesült, oktatási segédeszközzé, kiterjedt kutatási módszerré vált, egyre nagyobb figyelmet fordítva a gyűjtési helyzetben született és e helyzet által alapvetően meghatározott szövegre.

Követve Horváth Sándor szövegszerkesztési koncepcióját a *Forrás* tematikus számának interjúzó, személyes történeteket használó szerzői főleg történészek, de szociológus, fotótörténész, közíró is található közöttük. A kutatási témák Magyarország 20. századi történelmének szinte egészét lefedik, eltérő társadalmi csoportokra, jelenségekre fókuszálva. Egy-egy személy élettörténetéből vagy több személy témaorientált történeteiből, azok értelmezéseiből, s az elemzések összeolvasásából sajátos és egyszeri olvasattal gazdagodhat az olvasó 20. századra vonatkozó szövegvilága. Babucs Zoltán (*A második világháború emlékezete*) a második világháborúban részt vett egykori tisztakkal és honvédekkel folytatott beszélgetések alapján a hadtörténeti szempont mellett a hadseregben szolgáló személyek tipikus, állandósult történeteinek szervező-

dését láttatja. Baumann Tímea („...*még ha száz évig is élnék, akkor se menne ki a fejből...*” *A malenkij robot elbeszélése egy életútinterjúban*) részletesen követi végig egy asszony életpályájának sorseseeményként² tételeződő momentumának az elmondását, figyel a beszélgetés kontextusára, a személy narratív pozíciójára, az autobiografikus szöveg történet voltára. Esetelemzésében külön kitér arra, hogy a gyűjtés szituációjában a terep már szövegekkel telített. A kényszermunkán részt vett asszony családtagjai ösztönzésére megírta élettörténetét, lakóterében megtalálhatók a *malenkij robotot* kulturális emlékezetként kanonizáló tudományos munkák, rendelkezik a témát feldolgozó filmélményekkel. Dobos Marianne (*Szibériai ballada*) Balogh István táborigyelész biográfiáját készíti el és adja közre, építkezve a személy visszaemlékezéseinek szövegfrészeleiből. Kincses Károly („*Soha nem akartam innen elmenni, most se, és a jövőben sem. Amennyiben van jövő.*” *Reismann Marian története [1911–1991]*) a 20. századot és arcait fotóival megörökítő Reismann Marian reprezentatív biográfiáját adja közre, felhasználva a személlyel készített interjúk részleteit. Kőrösi Zsuzsanna tanulmányában („*Itt a magamfajtanak nem fog sok fű nőni.*” *Meneküléstörténetek 1956 végéről*) három személlyel készített életútinterjúból az 1956-os eseményeket követő meneküléstörténeteket veti össze. A beszámolókat történet voltára összpontosítva kiemeli azokat a részleteket, amelyek az évek, évtizedek során az 56-os meneküléstörténetek közös narratív bázisává váltak. Ilyen közös narratív elemet jelent például a három autobiográfiában az országhatár beszögellése, ahogy arra az egyik személy utal: „Nagyon sok menekültnek a történetében benne van ez. És hát nem létezik, hogy ennyi ilyen beszögellés lett volna a határon.” (154.) Az esettanulmány megállapításai a személyes történetek történelmi adatként való felhasználását problematizálják. Kovai Melinda („*Számlálatlan forró csókkal.*” *Állambiztonsági megfigyelés a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzain*) a biográfia sajátos műfaja, a pszichiátriai kórrajz alapján vizsgálja a szocializmus kori megfigyelés jelenségegyüttesét. Kövér György tanulmánya (*Írott orális történelem*) a gyűjtemény azon szövegeihez kapcsolódik, amelyek az *oral history* módszerrel feltárt adatok referencialitását, társadalmi és történelmi tény voltát teszik kérdésessé. Az íróniát sem mellőző kritikai attitűddel szembesít három, Szaberszky József személyére és a szocializmusbeli pénzügyi világra irányuló visszaemlékezést, rámutatva az emlékezési gyakorlat sajátos-

ságaiból levezethető eltérésekre. Egy következő egységben szintén a pénzügyi élet meghatározó alakjának, Fekete Jánosnak három ugyanarra az eseményre vonatkozó, de más kontextusban megfogalmazódó szövegeit veti össze, szemlélve az írott és az elbeszél emlékezés idejének, helyének és médiumának a történetekre gyakorolt hatását. A tanulmány implicit következtetései az *oral history* kizárólagos alkalmazásának buktatóira, korlátaira hívják fel nyomatékosan a figyelmet. Havadi Gergő és Majtényi György (*Haverok, buli, Politikai Bizottság. Vendéglátás, éjszakai élet és luxus a szocializmusban*) a második világháborút követően a nyilvánosság sajátos intézményeinek, a kávéházaknak, vendéglátóhelyeknek, a szórakozás legkülönbébb tereinek és módjainak átalakulását mutatják be. Írásuk azon a ponton kapcsolódik a tematikus szám meghatározó irányvonalához, hogy kutatásukban építenek pincérekkel, egyéb vendéglátó-ipari alkalmazottakkal készített interjúk szövegére, valamint belügyi jelentésekre. Tóth Eszter Zsófia (*„Exnarkós körök beszélgetnek.” Módszertani kísérlet egy találkozó többszempontú elemzésére*) a szocializmus korszakának kábítószer-fogyasztására irányuló, folyamatban lévő kutatása az interjúzásra, az élettörténeti módszer használatára vonatkozóan fogalmaz meg a kutatás módszertanára érvényes kijelentéseket. A vizsgálat kiindulópontját egy belügyi jelentés adta, amelynek internetes portálon történt közzétételét egykori kábítószer-fogyasztók hozzászólása követte. A tanulmány egy baráti társaság találkozásán elhangzott történetek és egy életútinterjú szövege alapján látatja a szövegek kontextusba ágyazottságát, identitásteremtő funkcióját. Azokat a történeteket, amelyek áttételesen, további forrásokkal együtt részt vesznek a múlt egy szelvényének, egy társadalmi jelenségnek a (re)konstruálásában. A kötet két záró tanulmánya elsősorban az *oral history* módszerének az oktatásban történő alkalmazása mellett hoz fel érveket. Bartha Ákos és Szilágyi Zsolt (*Történelmi tapasztalat mint mentális valóság. A történelemoktatás és a történetírás néhány kérdése a személyes emlékezet tükrében*) egy a két világháború közötti időszakra összpontosító projektet ismertet, amelynek keretében huszonnégy személlyel

készült interjú. A rögzített élettörténetek alapján a módszer oktatásban való felhasználásának érdemeit hangsúlyozzák, valamint néhány debreceni vonatkozású életútinterjúból kiindulva a tudományos kutatásban felhasználható kérdésseltevést aktualizálnak (az idegenség identitásképző szerepe egy debreceni zsidó nő élettörténetében, a Horthy-korszakbeli paraszti társadalom szerkezete, a rétegspecifikus Trianon-trauma). Sági Norberta és Rigó Róbert (*Az oral history lehetőségei az oktatásban*) a családtörténeti és a helytörténeti feladatoknak az általános iskola különböző évfolyamain elvégzett vizsgálata alapján érvelnek az *oral history* módszerének az oktatásban való alkalmazásának érdemei mellett.

A *Forrás Emlékezet/kultúra* című tematikus számának esettanulmányai arra mutatnak, hogy a társadalomkutatók az élettörténetekben olyan forrást látnak, amelyek alapján rekonstruálható a 20. század arcát jelentő történelmi események és társadalmi jelenségek együttese. A tudományos érdeklődés, a társadalomkutatás ezen a ponton találkozik az élettörténeteket fogyasztó társadalommal, az emlékezés kényszerének teret engedő gyakorlattal, új kutatási témákkal és eredményekkel gazdagítva a tudományos életet. Ebben a vonatkozásban a társadalomtudomány, a bemutatott tanulmánygyűjtemény az élettörténetek olyan regisztereként funkcionál, amelynek háttérében a társadalom megismerésének szándéka munkál. A kötetben megjelenő tanulmányok szerzőinek döntő többsége érzékenyen reflektál az eltérő irányultságú kutatásokban felhasznált élettörténetek történet voltára, alkalmazza az *életpálya* és *élettörténet*³ közötti különbségtételt. Az emlékezés narratív tevékenységként történő megközelítése olyan, a korábbi gyakorlathoz képest pozitív irányú elmozdulást jelent az *élettörténeti módszer* alkalmazásában, amelynek eredményeit az egyes tanulmányok szemléletes példákkal alátámasztva igazolják. Az egyes elemzések érdemben szólnak hozzá a műfaji és mediális szempontok érvényesítésének kérdésköréhez, láttatva az *élettörténeti módszer* és az *oral history* kizárólagos alkalmazásának korlátait. (*Forrás (Emlékezet/kultúra) 2011. július–augusztus. 43. évf. 7–8. sz.*)

Nagy Réka

■ JEGYZETEK

1. Keszeg Vilmos: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk* 2011/3. 22–27. Itt: 23.
2. Tengelyi László: Élettörténet és sorseselemény. *Atlantisz*, Bp. 1998. 43.
3. Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 1988/3-4. 376–389.